

УДК 340.12

Луцький Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри філософії права
та юридичної психології,
проректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СТРУКТУРИ ТА ЗМІСТУ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Розкривається структура та змістове наповнення правової ідеології з позиції аналізу сутнісного, ціннісного та ідеологічного механізму. Здійснюється характеристика ідей, що становлять сутнісний зміст ідеології, системи цінностей та їх ієрархічної структури. Проаналізовано ідеологічний механізм правової ідеології, що формується на основі юридичного, політичного та універсального типів.

Ключові слова: *правова ідеологія, правосвідомість, смисловий аспект, ціннісний аспект, ідеологічний механізм.*

Постановка проблеми. В умовах розвитку сучасного суспільства істотно зросла та продовжує зростати роль ідеологічного фактору. При цьому політизація суспільних відносин, глобалізація правових взаємин призводять до визначального впливу правової ідеології, що власне розкриває сутність та зміст суспільної свідомості. Становлення державності та формування правових відносин, починаючи ще з стародавнього світу і до сьогодні, сповнюється ідеологічним змістом. Ідеологія, як поєднання суб'єктивного і об'єктивного, колективного та індивідуального, здійснює безпосередній вплив на становлення державності, визначає правосвідомість. Розкриття структури та змісту правової ідеології дає можливість визначити її роль у розвитку сучасної держави, що і становить актуальність та практичну значимість нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова ідеологія достатньо тривалий час є об'єктом дослідження науковців. Основні дискусії точаться по відношенню визначення самого поняття, його місця у правосвідомості, взаємодія з юридичною психологією. Багато авторів відзначають вплив правової ідеології як на процес правотворчості, так і на його результати. Специфіка дослідження правової ідеології, на нашу думку, полягає у тому, що на концептуальному рівні при постановці завдань, дослідники стикаються з труднощами розуміння ідеології і пов'язаного з нею завдання поділу ідеологічних і неідеологічних проявів.

Серед вітчизняних дослідників цієї проблематики, насамперед, необхідно виокремити М. Недюху, який фахово проаналізував основні методологічні підходи до визначення поняття правової ідеології [8], розкрив її світоглядно-теоретичні засади та теоретико-правовий потенціал [9, 10]. Методологічною основою нашого дослідження стали праці вітчизняних та іноземних (насамперед російських) науковців, таких як: Д. О. Александров, О. Коцюба, Е. А. Лукашевич, В. П. Сальников, О. М. Ситник,

В. Л. Толстенко, В. С. Юрчук та інші. Разом з тим, проблема визначення структури правової ідеології не є достатньо дослідженою.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття поняття правової ідеології виходячи із з'ясування сутності її структури та змісту у аспекті сутнісного, ціннісного та ідеологічного механізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашому дослідженні ми будемо виходити із розуміння ідеології (від гр. *idea* – ідея і *logos* – вчення), як сукупності суспільних ідей, теорій і поглядів, які відображають соціально-економічні умови життя людей з позицій певної соціальної спільності, а також програми із закріплення або зміни існуючих суспільних відносин [3, с. 285]. Ідеологія виступає як теоретично систематизована свідомість окремої соціальної групи чи суспільства в цілому. В. І. Касьян, розуміючи ідеологію, як складне духовне утворення, наділяє її певною теоретичною основою, а також програмою дій і механізмів поширення ідеологічних настанов у масах [3, с. 285].

Ідеологія є системним утворенням, що включає в якості підсистем такі види ідеологій, як громадська, національна, державна, моральна, політична, правова та інші. Певним консенсусом різних видів світоглядів, існуючих у суспільстві, є державна ідеологія, яка знаходить своє відображення безпосередньо в законодавстві, а, отже, – безпосередньо впливає на формування пануючої в суспільстві правової ідеології. Для загального розкриття поняття «правова ідеологія» наведемо найпоширеніші у юридичній науці права визначення цієї категорії. Більшість науковців, як зазначалося вище, визначають сутність правової ідеології як складової правосвідомості. Так, Д. О. Александров зазначає, що правова ідеологія – це вищий рівень правосвідомості, що становить собою систематизовану, виражену у правових категоріях (законності, справедливості, рівності, єдності прав та обов'язків і т. ін.), правових і наукових документах та втілену у об'єктивному праві науково обґрунтовану та схвалювану державою концепцію про роль права й способи використання його можливостей в інтересах розбудови правової держави, гарантованого забезпечення прав громадян і розвитку суспільства як гуманного і правового [12, с. 74]. В. Л. Толстенко кваліфікує правову ідеологію, як важливий елемент структури правової свідомості і розуміє її як систематизовану сукупність правових ідей, принципів, цінностей, теорій, концепцій які формуються у суспільстві [11, с. 14].

Таким чином, спеціальний аналіз ідеології, як системи ідеологічних форм суспільної свідомості (форма тут виступає як тип змісту) і як рушійної сили суспільного розвитку, є засобом упорядкування уявлень про ідеологію в цілому, подолання поглядів на ідеологію як на щось нерозчленоване, конгломератне, без чіткої специфікації складових елементів. Тут важливо підкреслити, що конкретні, специфічні форми ідеології діалектично взаємопов'язані та перебувають у стані принципової взаємної відповідності, хоч ця відповідність і може змінювати свою конфігурацію.

Намагаючись розкрити структуру та зміст правової ідеології, ми будемо виходити із сутнісного, ціннісного та власне аспекту ідеологічного механізму.

Виходячи з сутнісного аспекту, визначальними для правової ідеології виступають з одного боку ідеї справедливості та порядку, а з іншого – ідеї свободи і відповідальності [6, с. 98]. Саме категорії справедливості, порядку, свободи та відповідальності виражають базові смислові одиниці правової ідеології. В аксіологічному та гносеологічному аспектах, які в ідеологічному контексті невіддільні одне від одного, зміст правової ідеології повинен

включати критерії оцінки справедливого і несправедливого, порядку і безладу і, разом з тим, розмежовувати свободу і свавілля, відповідальність і жертвність [4]. Саме смислова структура правової ідеології багато в чому визначає її специфіку. Як зауважує з цього приводу А. І. Клименко, ця структура визначається змістотворними правовими ідеями і смисловими «полями», що утворюються цими ідеями [4]. По-перше, ідеї справедливості і порядку характеризують один зі структурних вимірів правової ідеології, яке ми назвемо соціально орієнтованим. По-друге, ідеї свободи і відповідальності окреслюють індивідуально орієнтований простір правової ідеології. Ці ідеї окреслюють смислові межі правової ідеології. Релігійні чи моральні поняття орієнтовані на іншу смислову сутність ідеології, оскільки в якості змістотворних ідей моральної і релігійної ідеології виступають інші ідеї. Так, наприклад, в релігійній ідеології як змістотворні можуть виступати: ідея святого, ідея гріха, ідея очищення і ідея відплати. Слід відзначити важливу сучасну тенденцію: у даний час у контексті ліберального напрямку все більшого значення в смисловій структурі правової ідеології став набувати чинник, що задається ідеями свободи і відповідальності, тоді як раніше в контексті традиціоналістського спрямування в ідеології більш значимим був ідеологічний чинник, окреслений ідеями порядку і справедливості.

Загалом, у смислового аспекту можна говорити про наявність структурних особливостей правової ідеології. Ці особливості сприяють відокремленню правової ідеології від інших форм ідеологій. Вони також є притаманними рисами виключно правової ідеології.

Що стосується ціннісного аспекту правової ідеології, і власне ціннісної складової її структури, то спостерігається певна специфіка. Якщо в релігійній і моральній ідеології ми бачимо абсолютизацію цінностей, то у самій системі правової ідеології цінності відносні. Про це, зокрема, свідчить той факт, що її система цінностей володіє ієрархічною структурою. Система цінностей у правовій ідеології у своєму конкретному вираженні «приземлена» і ієрархічна [4]. Разом з тим (з огляду раціональної природи правової ідеології), не виключеним і навіть цілком припустимим є зіставлення цінностей, їх конкуренція, перевага. Конкуренція та перевага цінностей одна над іншою є закономірною та притаманною не лише індивідуальній свідомості, а й колективній. Своєрідна конкуренція цінностей може призвести до ситуації, коли перевага віддається якійсь одній, конкретній цінності. Це відбувається цілком природно без жодних наслідків.

Така ситуація з ціннісною структурою правової ідеології зумовлена тим, що сама ідеологія у цьому випадку здатна бути підставою для прийняття правових рішень. Виходячи з наукового розуміння поняття «правові рішення», як процесу виконавчо-розпорядчої діяльності, спрямованого на встановлення правил поведінки органів, організацій, посадових осіб і громадян [2, с. 140], правова ідеологія повинна відігравати основну роль у процесі їх прийняття. Правові рішення повинні бути прийняті в будь-якій ситуації. Власне з точки зору правової ідеології, немає нерозв'язних проблем, тоді як стосовно до моральної ідеології такі ситуації можуть виникнути, оскільки структура системи цінностей останньої не ієрархічна. Релігійна і політична форми ідеології також відрізняються за структурою системи цінностей від ідеології правової [5, с. 72-73].

Таким чином, специфічною рисою правової ідеології є ієрархічна структура системи її цінностей. Зважаючи на провідну роль правової ідеології у сучасному суспільстві, уявлення про систему цінностей як про ієрархію міцно вкоренилося у свідомості сучасних людей. Цінності справедливості, свободи, відповідальності, сприймаються як традиційні і притаманні для правової діяльності, однак суб'єктивні умови

практичної реалізації норм права, нівелюють згадані цінності, а у кращому випадку створюють умови для їх досягнення.

Що стосується структури ідеологічного механізму правової ідеології, то він з наукової точки зору видається найскладнішим. Ця структура характеризується взаємозв'язком трьох типів механізмів ідеологічного впливу: юридичного, політичного та універсального. Для правової ідеології найбільш істотними є механізми, які умовно можна назвати юридичними, оскільки вони припускають використання юридичних засобів. Вони головним чином ефективні для консервативної ідеології, яка основною метою визначає збереження існуючого соціального порядку, підтримку стабільності і недопущення зміни сформованої в суспільстві системи цінностей. Саме тому правова ідеологія, є консервативною за своєю сутністю та спирається головним чином на юридичні механізми.

Виходячи з консервативних (навіть самосуперечливих) складових правової ідеології можна розробити, як правило, різну інтерпретацію конкретних ідей. Однак, правова ідеологія у своїй дії повинна виступати як внутрішньо несуперечлива. Власне для цього, а також для захисту ідей від різних суперечливих інтерпретацій, використовується правовий механізм асоціації ідеї з процедурою. Цей процес схожий з механізмом надання ідеї статусу ритуалу, що притаманно власне релігійній ідеології. Цей механізм є безсумнівно юридичним, оскільки в ньому вирішальну роль відіграють юридичні засоби і, зокрема, юридично закріплена правова процедура. Суть принципу полягає у наданні конкретній ідеї, у системі правової ідеології, певної процедури, при тому, що остання отримує юридичне закріплення.

Як приклад, можна розглянути юридично встановлені процедури виборів і проведення референдуму, що безпосередньо ототожнюються з ідеєю демократії. При цьому дана процедура та її відтворення сприймаються як «служіння» ідеї демократії, підтвердження відданості демократичним цінностям. У цьому випадку існує юридично закріплена процедура – формалізований ритуал, що виступає посередником з самою ідеєю та цінністю, що з нею пов'язана.

Таким чином, ідея, яка будучи безпосередньо асоційованою з процедурою та встановлена державою за допомогою юридичних норм, не може трактуватися у багатозначному розумінні. Ідея виступає конкретною цінністю, що отримала правове забезпечення та власне набула статусу офіційної ідеології.

Надаючи ідеї правового підтвердження, ідеологічні оцінки тих чи інших подій, у цьому випадку, стають передбачуваними. Передбачуваним також стає відтворення думок і оцінок як конкретних людей, суспільних груп, так і всіх громадян. Причиною цього є також асоціативне мислення, що виникає внаслідок цілеспрямованої правової ідеї, що втілюється державою, оскільки цей тип мислення властивий ідеології і може розглядатися як його механізм і логіка [7, с. 318].

При розкритті юридичного змісту правової ідеології заслуговує уваги так званий механізм офіційно-правової номінації. Цей механізм передбачає юридичне закріплення оцінки можливих життєвих обставин (вони можуть виражатися в юридичному визначенні поняття, статусу, факту і т.д.). За допомогою цього механізму, наприклад, ті чи інші дії можуть бути визнані заохочуваними або карними. Така офіційно-правова номінація може визначати і важливі соціальні статуси [4]. Відомий французький соціолог П. Бурдьє, говорячи про «владу номінації», справедливо вказував на те, що офіційна номінація, що виходить від держави і має юридичне оформлення, є найбільш значимою в ідеологічному плані. Держава, на його думку, має винятково важливі ідеологічні повноваження [1, с. 73].

Юридичні механізми вкрай значимі в структурі ідеологічного механізму правової ідеології, проте без існування політичних механізмів правова ідеологія неминуче втрачає адаптивний потенціал і, відповідно, свою ефективність. Насамперед слід звернути увагу на дискурсивний механізм ідеологічної інтерпретації, що припускає змістовну інтерпретацію. Його суть полягає в тому, що навколо ідеї, які розкривають ті чи інші життєві обставини, розвивається політичний дискурс. У процесі цього дискурсу формуються нові політичні концепції, що є безпосередньою інтерпретацією правових ідеї.

Інший юридичний механізм – механізм авторитетної номінації. Авторитетна номінація є відображенням двох протилежностей. Суть її полягає в тому, що юридично підтверджений статус фахівця в тій чи іншій сфері дає можливість висловлювати думку, спираючись на власний професійний авторитет. Однак авторитет може бути придбаний суб'єктом суспільних відносин і в силу інших причин [1, с. 72]. Виходячи з цього, кожна держава юридичними засобами буде намагатися встановити порядок соціальної класифікації, верхівка якої буде наділена авторитетом (у даному випадку – правовим). Виходячи із суб'єктивного змісту цього процесу, він жодним чином не може бути реалізований повною мірою, навіть у державах з диктаторською формою правління.

Крім юридичних та політичних механізмів, у структуру правової ідеології входять універсальні механізми. Найбільш важливим у цьому плані є механізм міфологізації. Цінність і суть міфологічного механізму полягає в підвищенні ефективності механізмів ідеологічного росту (як офіційно-правового, так і через авторитет) через апеляцію до досвіду. Так, міф у системі правової ідеології являє собою приватну (за формою) історію, яка претендує на універсальний характер, так як сама ця історія цінна не як історія, а як алегорична (однак при цьому цілком реальна) вказівка на якесь конкретне правило.

Проте міфологічний механізм передбачає не тільки абсолютизацію приватного. Він передбачає і абсолютизацію досвіду суб'єктів соціальних відносин, у правосвідомість яких ніби то імплантується міф. Тут міф усвідомлюється як реальна подія, що мала місце і становить частину досвіду, на якому ґрунтуються оцінки нормативного плану.

Для сучасної правової ідеології в плані структури її механізму характерний тісний зв'язок між юридичним і політичним механізмами. Важливою структурною рисою механізму правової ідеології сучасної держави є те, що юридичний механізм асоціації з процедурою і політичний механізм дискурсивної інтерпретації, як правило, використовуються в поєднанні [4]. Так, зокрема, у міжнародних відносинах можна зіткнутися з практикою подвійних стандартів у сприйнятті складних проблем світової політики. Наприклад, автори світової політики – держави, використовуючи ресурс правової ідеології «зовні», коли їм вигідно, апелюють до процедур міжнародного права, уникаючи змістовної інтерпретації, прикриваючись юридичною процедурою, а в подібних ситуаціях, коли їм вигідний інший підхід, починають апелювати до змістовного політичного дискурсу, намагаючись змінити процедури і стандарти [4].

Висновки. Таким чином, правова ідеологія має складну та специфічну структуру. Розглядаючи її в смисловому, ціннісному аспекті та в аспекті ідеологічного механізму, можна зробити такі висновки:

1) виходячи з смислового аспекту структури правової ідеології, вона наділена ідеями справедливості, порядку, свободи та відповідальності, які становлять її базис. Ці ідеї, що є одночасно категоріями моралі, покликані забезпечити саме моральний зміст ідеології та правосвідомості;

2) система цінностей у структурі правової ідеології має ієрархічну структуру. Одночасно у процесі практичної реалізації відбувається конкуренція цінностей, що є

закономірним явищем з огляду на впровадження їх у правову площину;

3) ідеологічні механізми є невід'ємним компонентом правової ідеології, оскільки саме завдяки їм вона набуває адаптивного потенціалу. З точки зору практичної реалізації правових ідеалів, саме адаптація їх до потреб суспільства загалом і громадянина зокрема, визначає ефективність пропонованої ідеї, ступінь її відображення у правосвідомості.

Список використаних джерел

1. Бурдьє П. Социология политики: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
2. Горбатенко В. П., Бутовська І. О. Політичне прогнозування: Навч. Посібник / Горбатенко В. П., Бутовська І. О. – К.: МАУП, 2005. – 152 с.
3. Касьян В. І. Філософія: відповіді на питання екзаменаційних білетів. Курс лекцій / В. І. Касьян. – К.: Знання, 2008. – 347 с.
4. Клименко А. И. Структурные характеристики правовой идеологии современного государства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=26&art=706>.
5. Клименко А. И. Сущность и механизмы современной правовой идеологии государства / А. И. Клименко. – М., 2007. – С. 7273.
6. Клименко А. И. Актуальные проблемы осуществления идеологической функции государства и развития правовой идеологии / А. И. Клименко. – Смоленск, 2009. – 280 с.
7. Малахов В. П. Концепция философия права: Научное издание / В. П. Малахов. – М., 2007. – 752 с.
8. Недюха М. П. Правова ідеологія: основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pubpr/2012_3/Naduha.pdf.
9. Недюха М. П. Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології / М. П. Недюха // Віче. – 2009. – № 21 (258). – С. 27-30.
10. Недюха М. П. Теоретико-правовий потенціал та державотворчий потенціал правової (конституційної) ідеології / П. М. Недюха // Новітні державотворчі процеси в Україні: виклики і перспективи. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. – С. 52-56.
11. Толстенко В. Л. Правова ідеологія у структурі правосвідомості: теоретико-методологічні основи аналізу / В. Л. Толстенко // Держава і право: зб. Наук. праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 41. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – С. 10-18.
12. Юридична психологія / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко / За заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. – К.: КНТ, 2007. – 360 с.

Луцький А. І. Філософсько-правові підходи до розуміння структури та змісту правової ідеології

Раскрывается структура и содержательное наполнение правовой идеологии с позиции анализа сущностного, ценностного и идеологического механизма. Осуществляется характеристика идей, составляющих сущностное содержание идеологии, системы ценностей и их иерархической структуры. Проанализированы идеологический механизм правовой идеологии, формируется на основе юридического, политического и универсального типов.

Ключевые слова: правовая идеология, правосознание, смысловой аспект, ценностный аспект, идеологический механизм.

Lutskyu A. I. Philosophical and legal approaches to understanding the structure and content of legal ideology

The structure and content of legal ideology from the aspect of analysis of essential, evaluative and ideological mechanism is revealed. The article gives characteristics of the ideas which comprise the essential content of ideology, system of values and their hierarchical structure. The ideological mechanism of legal ideology formed on the basis of legal, political and universal types is analyzed.

Key words: legal ideology, legal consciousness, essential aspect, evaluative aspect, ideological mechanism.

